

L'UNESCO em fa un gran honor en permetre'm d'aportar el meu testimoni en el seixantè aniversari de la seva fundació. Us n'estic reconegut i us ho agraeixo, senyor Director general, sense amagar-me que dec sobretot aquest favor al trist privilegi de l'edat. Ja que amb el pas del temps es fa cada vegada més rar el nombre d'aquells que estigueren directament o indirectament associats a l'activitat de l'UNESCO durant els seus deu o quinze primers anys.

Resulta que jo vaig ser un d'ells i en ocasions tan diverses que de vegades em costa de recordar-les. Van des de la primera declaració sobre les races fins a l'organització d'un seminari sobre el rol de les matemàtiques en les ciències de l'home (en el qual van participar Jean Piaget, Jacques Lacan, Benoit Mandelbrot, futur inventor dels fractals) passant per diversos informes, un treball de camp sobre les ciències socials al Pakistan i a l'actual Bangladesh, i finalment el Consell internacional de les ciències socials del qual vaig ser durant diversos anys el primer Secretari general.

Aquesta confiança que em feu l'UNESCO en els seus inicis la dec a dos homes, animadors del Departament de Ciències Socials, a la memòria dels quals voldria retre homenatge: Otto Klineberg, amb qui em vaig relacionar a Nova York, durant la guerra, quan ell era professor a la Universitat de Colúmbia, i el gran etnòleg Alfred Métraux, amb qui m'unia una amistat fraternal, i a qui la *Smithsonian Institution* es disposa a celebrar amb una exposició dedicada a la seva persona i la seva obra.

Fou Klineberg qui concebé i llançà el programa internacional de recerques menades amb un esperit etnològic, però sobre pobles o ciutats petites de països anomenats desenvolupats. Cosa que posava en peu d'igualtat les societats de tipus occidental i les dels pobles autòctons. Vaig rebre l'encàrrec de la part francesa, del qual sortí l'obra deguda principalment al recordat Lucien Bernot (aleshores alumne i més tard el meu

1 Traduit per Montserrat Ventura de Claude Lévi-Strauss « Reflexion. À l'occasion du 60 ème anniversaire de l'Unesco le 16 Novembre 2005 », *Courrier de l'Unesco*, n°5 (http://portal.unesco.org/fr/ev.php-RL_ID=41835&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html), 2008

col·lega al *Collège de France*): *Nouvelle, un poble francès*, esdevingut un clàssic i reeditat recentment.

Els Drs. Edgar Krebs i Harald Prins, artífexs de l'exposició de què he parlat, evocaran més àmpliament en el decurs d'aquest col·loqui la figura d'Alfred Métraux i el seu treball al si de la UNESCO. Jo em limitaré doncs a destacar el seu rol en la lluita contra el racisme i com a inspirador de la col·lecció d'opuscles titulada "La qüestió racial davant la ciència moderna". Ell me'n va confiar un que la UNESCO acaba de reeditar amb la meva conferència "Raça i cultura", que fou el 1971 la meva darrera contribució a la col·lecció.

El col·loqui d'avui m'ofereix l'oportunitat d'interrogar-me sobre les raons profundes per les quals un etnòleg podia sentir-se, en àmbits aparentment tan diversos, en connivència amb les missions impartides a la UNESCO per l'Organització de les Nacions Unides. Diverses d'aquestes missions queien fora de la seva competència, però en veia definir-se'n una que en el decurs dels anys ocuparia un lloc de primera fila. Aquesta missió és la mateixa que, des de la seva formació en disciplina autònoma a partir de la fi del segle XVIII, l'etnologia havia de considerar com essencialment seva.

Per aclarir més bé aquest rol central faré un breu retorn enrere.

L'etnologia —o l'antropologia, com es diu més aviat avui— s'assigna l'home per objecte d'estudi, però difereix de les altres ciències humanes en el fet que aspira a captar el seu objecte en les seves manifestacions més diverses. És per això que la noció de condició humana hi roman marcada amb una certa ambigüitat: per la seva generalitat, el terme sembla reduir diferències que l'etnologia té per finalitat essencial de detectar i d'aïllar, tot postulant un criteri implícit —el mateix de condició humana— que és l'únic que li pot permetre de circumscriure els límits externs del seu objecte.

Totes les tradicions intel·lectuals, inclosa la nostra, s'han confrontat amb aquesta dificultat. Els pobles que estudien els etnòlegs de vegades només atorguen la dignitat d'una condició veritablement humana als seus membres. Trobem aquest ús, no només en els pobles anomenats autòctons, sinó també a la Grècia clàssica, l'antiga Xina i l'antic Japó on, per una curiosa coincidència, les llengües dels pobles qualificats de bàrbars eren igualment assimilades a la refilada dels ocells.

La mateixa etnologia fins i tot en els seus inicis no dubtava a classificar els pobles que estudiava en categories separades de la nostra, més properes a la natura, com implica l'etimologia del terme "salvatge" i, de manera més explícita, l'expressió alemanya *Naturvölker*; o bé fora de la història, quan els anomenava "primitius" o "arcaics", una altra manera de negar-los un atribut constitutiu de la condició humana.

Des dels seus inicis fins a la primera meitat del segle XX, la reflexió etnològica s'ha dedicat àmpliament a descobrir com conciliar la unitat postulada del seu objecte amb

la diversitat, i sovint la incomparabilitat de les seves manifestacions particulars. Calgué per això que la noció de civilització, que connota un conjunt d'aptituds generals, universals i transmissibles, cedís el seu lloc a la de cultura, presa en una nova accepció, ja que denota un conjunt d'estils de vida particulars, no transmissibles, còpsables sota la forma de produccions concretes —tècniques, hàbits, costums, institucions, creences— més que no de capacitats virtuals, i correspon a *valors* observables enlloc de *veritats* o suposades veritats.

Ara bé, la noció de cultura planteja immediatament problemes que són, diria, els del seu ús en singular i en plural. Si la cultura —en singular i fins i tot, eventualment, en majúscula— és l'atribut distintiu de la condició humana, quins trets universals inclou, i com es pot definir la seva natura? Però si la cultura es manifesta només sota formes prodigiosament diverses que il·lustren, cadascuna de la seva manera, els milers de societats que existeixen o que han existit a la terra, aquestes formes: són totes equivalents, o bé són susceptibles de judicis de valor que, en cas afirmatiu, repercutiran inevitablement en el sentit de la mateixa noció?

Superar l'antinòmia aparent entre la unitat de la condició humana i la pluralitat inescapable de les formes sota les quals l'aprehenem, aquesta és la finalitat essencial que s'assigna l'antropologia. Present des de l'origen en les preocupacions de la UNESCO, també en aquesta institució ha pres una importància creixent.

L'endemà de la Segona Guerra Mundial, sota l'efecte de l'horror que inspiraven les doctrines racistes i la seva aplicació per la massacre de pobles sencers i els camps d'extermini, era normal que la UNESCO considerés com la seva tasca més urgent la crítica científica i la condemna moral de la noció de raça. D'aquí les dues declaracions successives sobre les races, el 1950 i el 1951 respectivament. Per què dues? Perquè als ulls dels biòlegs, la primera, d'inspiració sociologista, aparegué massa simplista. Semblava que després de la segona declaració, la UNESCO podia tenir el problema com a definitivament resolt.

Al voltant del 1950 però, la genètica de poblacions encara no estava al seu punt més àlgid. Avui incita a reconèixer una complexitat més gran a la unitat de l'home —que no qüestiona. Darrera d'aquesta unitat, discerneix el que anomena conjunts imprecisos de variants genètiques que es creuen i s'entrecruen, s'aïllen, es dispersen o es confonen en el decurs del temps, la detecció dels quals pot oferir a la medicina una utilitat real. Tot i continuar proclamant la unitat de l'home, hem d'estar alerta als corrents de la recerca científica i dur a terme si cal reajustaments, cosa que féu la UNESCO en dues declaracions subseqüents el 1964 i 1967. Tasca encara més necessària quan inquieten certes publicacions recents dutes a terme per biòlegs que intenten tornar a donar estatut a la

noció de raça, encara que sigui amb accepcions diferents a les que tingué en el passat, però que tanmateix segueix essent delicat d'utilitzar.

* * *

El reconeixement de la diversitat cultural i la protecció de les identitats culturals amenaçades formen la segona dimensió d'aquesta missió de la UNESCO en la qual l'antropologia també es reconeix. La UNESCO l'ha concebut en primer lloc sota l'angle del patrimoni mundial, on aquesta diversitat es manifesta d'alguna manera desplegada en el temps. Més recentment ha endegat la seva concepció també en l'espai, tot incloent-hi totes les seves modalitats escampades en el món i que, com que són immaterials, privades de realitat tangible, corren el risc de desaparèixer sense deixar-ne vestigis.

Es tracta de tradicions orals, de coneixements relatius a la natura i al món, d'habilitats tradicionals d'oficis diversos i, en primer lloc, de les llengües, que són el seu mitjà comú d'expressió. Ja que, certament, sota forma immaterial, per la seva disposició interna cada llengua constitueix un monument tan preciós com les obres mestres d'arquitectura inscrits per la UNESCO al patrimoni mundial. Cada llengua percep i descompon el món d'una manera que li és propi per la seva estructura, obre una via d'accés original al seu coneixement.

Tan atenta està la UNESCO a aquest rol central de la llengua, tan disposada es mostra a mobilitzar els lingüistes del món sencer per a l'estudi i el manteniment de les llengües amenaçades d'extinció, com consta en la memòria de la seva *Estratègia a mig termini per al període de 2002 a 2007*, que no m'estendré sobre aquest tema fora de relatar una anècdota que mereix, em sembla, de ser inclosa a l'exposició.

Al Canadà, fa uns trenta anys, jo esperava en una costa de la Colúmbia britànica el ferri que m'havia de conduir a la petita illa d'Alert Bay, una reserva d'indis anomenats Kwakiult en la literatura etnològica i que s'autoanomenen Kakwaka'wakw. Jo entaulava conversa a l'andana amb un jove passatger vestit amb una combinació de jòguing de color molt vistós. Era indi Kwakiult, però educat fora de la reserva des de la infantesa i havia decidit d'instal·lar-s'hi per aprendre l'escultura tradicional. Explicà que era un ofici que permetia de salvar-se dels impostos. "Però" –afegí-, "la dificultat és que hauria de començar per aprendre la llengua".

Vaig quedar impressionat per aquesta observació. Així doncs, per aquest noi seriosament aculturat, era obvi que l'art tradicional, els mites i llegendes que aquest il·lustra i la mateixa llengua formen un tot. Sabem que els Kwakiult i els seus veïns de Colúmbia britànica i d'Alaska són els creadors d'obres gràfiques i plàstiques d'una poderosa originalitat. Ofegades durant diversos decennis per les persecucions dels

poders públics, des de la meitat del segle passat aquestes arts, el destí de les quals està indissolublement lligat al de la llengua, retrobaven la seva vitalitat.

Ara bé, jo havia de rebre l'any passat, del cap de les nacions Kakwaka'wakw, una crida de suport. La seva llengua, el kwakwala –m'escrivia-, ja només era parlada amb prou feines per 200 persones. Per d'altres exemples, malauradament nombrosos, la UNESCO ha pogut convèncer-se que les llengües són un tresor, en primer lloc per elles mateixes, i perquè la seva desaparició comporta la de les creences, sabers, usos, arts i tradicions que són tantes altres peces irremplaçables del patrimoni de la humanitat.

La UNESCO ho subratlla en tots els seus textos: aquestes pors són malauradament justificades amb escriu per l'empobriment accelerat de les diversitats culturals a causa d'aquesta conjunció temible de fenòmens que anomenem mundialització.

Ocurrència sense equivalent en la història de la humanitat, aquesta mundialització resulta en gran part de l'explosió demogràfica que, en menys d'un segle, ha quadruplicat l'efectiu de la nostre espècie i on nosaltres hauríem de veure la veritable catàstrofe. Malgrat tot, convé potser escrutar més atentament la història a la cerca de conjuntures que, tot i a una escala considerablement reduïda, podrien figurar com a precedents.

Des del punt de vista d'aquesta relació, existeix una semblança llunyana entre la manera en què actualment la mundialització tendeix a uniformitzar les cultures i l'estat de coses que ha rebut dels historiadors de l'art el nom significatiu de gòtic internacional. Durant alguns decennis que cobreixen el darrer quart del segle XIV i la primera meitat del XV aproximadament, la multiplicació dels intercanvis, el zel dels col·leccionistes i dels marxants, convertiren les provinences de les obres pictòriques pràcticament indiscernibles. Difós a tot Europa, resultat d'influències recíproques, aquest estil internacional es dedicava a deformar l'aspecte del cos humà en falsar algunes proporcions, o mitjançant vestits extravagants i una sobreabundància d'ornaments. Al mateix temps, es mostrava obsedit per la mort i els seus aspectes atemoridors.

No hi ha aquí una semblança no només formal sinó també de fons, amb certes tendències de les nostres arts contemporànies? Hom observa en els dos casos un zel per desnaturalitzar el cos humà, ja sigui en l'aparença –vestit o representació figurada – o on el tractament del mateix cos com un objecte; d'altra banda la voluntat d'incloure en el camp de l'art fins els costats més repulsius de la condició humana.

El paral·lel és tant sorprenent que hom seria temptat, sobre la base de només aquests exemples, de formular una llei de les conseqüències culturals de la mundialització. No m'hi arriscaria. Si he evocat el cas del gòtic internacional és per subratllar que aquest estat d'indistinció, lluny d'estendre's, fou el centre des del qual sorgiren i divergiren, tot mantenint contactes, les escoles de pintura flamenca d'una banda, italiana de l'altra; és a dir les formes més acusades de la diversitat que conegué l'art occidental.

El temps no va sempre en el mateix sentit. Al regne invasor de la uniformitat li poden succeir girs imprevistos. Això es produïu en el passat i és permès d'esperar que al mateix si de la mundialització actual s'estiguin gestant noves diversitats, la natura de les quals no sospitem.

Sigui com sigui, després del rebuig de les evolucions unilineals, per fugir del pessimisme que l'estat present del món pot inspirar, reprendrem un bri d'esperança tornant a certes idees de Giambattista Vico, fundador d'una nova concepció de la història al segle XVIII. La seva teoria dels *corsi e ricorsi* convida a veure en cada període de la història la projecció en un altre pla d'un model ja present en un cicle precedent. De manera que la història es desenvoluparia en espiral.

En fer un lloc a una certa periodicitat en les anàlisis històriques, retrobem raons per ser moderadament optimistes. Reconciliem també les diferents concepcions que es feren del temps els antics filòsofs, els pensadors de l'Orient i de l'extrem Orient, els pobles autòctons. Retornem, finalment, el lloc a la història humana entre les altres manifestacions de la vida ja que, en aquesta perspectiva, alguns trets que creïem específicament humans, apareixen com el ressorgiment, en l'ordre del pensament, de les propietats inherents a la mateixa vida, tal i com ho suggereix l'analogia d'estructura entre el codi genètic i el llenguatge articulat, exposada pel gran lingüista Roman Jakobson en un informe escrit per a la UNESCO, que aquesta publicà el 1970.

Per la seva banda, la UNESCO ha reconegut sempre que existeix una correspondència entre la diversitat cultural i la biodiversitat. Ja la *Convenció sobre la protecció del patrimoni mundial, cultural i natural* de 1972 acostava ambdós aspectes en associar al patrimoni cultural els "habitats d'espècies animals i vegetals amenaçats". D'altra banda la UNESCO ha constituït per tot el món unes cinc-centes reserves de biosferes per a preservar casos remarcables de biodiversitat.

Al llarg dels anys, donà cada vegada més importància a aquest lligam, tot dedicant-se a comprendre'n les raons. Així, en les seves *Proposicions per al 2006-2007*, el Director general subratlla l'existència de "lligams conceptuals entre diversitat cultural i diversitat biològica".

Em sembla, en efecte, que per a desenvolupar les diferències, per què els llindars que permeten de distingir una cultura de les seves veïnes esdevinguin prou marcats, les condicions són *grosso modo* les mateixes que les que afavoreixen la diferenciació biològica: aïllament relatiu durant un temps llarg, intercanvis limitats, tant d'ordre cultural com genètic. De fet, les barreres culturals són de la mateixa natura que les barreres biològiques, que les prefiguren d'una manera tan verídica com que totes les cultures imprimeixen la seva marca al cos amb estils de vestit, de pentinat i d'ornament, amb

mutilacions corporals i comportaments gestuals, mimen les diferències comparables a les que hom reconeix entre les varietats al si d'una mateixa espècie.

Diversitat cultural i diversitat biològica no són doncs només fenòmens del mateix tipus. Estan orgànicament lligats, i ens adonem cada dia més que a escala humana el problema de la diversitat cultural reflecteix un problema molt més vast i la solució del qual és encara més urgent: el de les relacions entre l'home i les altres espècies vives; i que no serviria de res de pretendre resoldre'l en el primer àmbit si no ens hi poséssim també en l'altre; com és cert que el respecte que desitgem obtenir de cada home envers les cultures diferents a la seva només és un cas particular del respecte que hauria de sentir per totes les formes de vida. En aïllar l'home de la resta de la creació, en definir massa estretament els límits que l'en separen, l'humanisme occidental heretat del període clàssic i del Renaixement ha permès que es rebutgin, fora de fronteres traçades arbitràriament, fraccions cada vegada més properes d'una humanitat, a la qual podríem refusar la mateixa dignitat que a la resta per haver oblidat que, si l'home és respectable, ho és en primer lloc com a ésser viu més que no com a senyor i amo de la creació: primer reconeixement que l'hauria d'obligar a demostrar respecte envers tots els éssers vius.

Aquestes veritats serien una evidència per als pobles que estudien els etnòlegs. Ens felicitem doncs que les organitzacions internacionals, i en primer lloc la UNESCO, prestin cada vegada més atenció als seus interessos vitals i al seu pensament filosòfic.

Per sàvies costums que ens equivocàrem de mirar com a supersticions, aquests pobles limiten el consum per l'home d'altres espècies vives i li imposen el respecte moral associat a regles per assegurar-ne la seva conservació. Aquestes són les lliçons que els etnòlegs han après d'ells, desitjant que en el moment en què la UNESCO els ajudi a unir-se al concert de les nacions, també els assisteixi en la seva voluntat de conservar aquests principis intactes i que encoratgi d'altres a inspirar-se'n.